

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ В КОМУНІСТИЧНИХ ШОРАХ (Із приводу концепції В. Солдатенка)

Ф. Г. Турченко

Запорізький національний університет

fturchenko@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6408-269X>

Ключові слова: Українська революція, Центральна Рада, концепція, автономія, федерація, соціалізм, більшовизм, українська державність.

У статті аналізуються концептуальні засади, якими останні тридцять років керується у своїх історичних дослідженнях член-кореспондент НАН України, професор В. Солдатенко. Зокрема, звертається увага на його сумнівні підходи до аналізу революційних процесів в Україні в 1917–1920 роках. Оцінюється як позбавлене документальної бази його твердження про широке поширення в інформаційному середовищі в ці роки поняття Українська революція. Сприймається як надумана і політично заангажована теза В. Солдатенка про органічне поєднання з початку революції національного і соціального чинників, і, відповідно, їх спрямованості на досягнення двоєдиної мети – автономії України у складі федеративної демократичної Росії і соціалістичних соціально-економічних перетворень.

THE UKRAINIAN REVOLUTION IN COMMUNIST BLINKERS (On V. Soldatenko's Concept)

F. G. Turchenko

Zaporizhzhia National University

Keywords: Ukrainian Revolution, the Central Rada, the concept of revolution, autonomy, federation, socialism, bolshevism, Ukrainian statehood.

The impetus for this article is the scholarly work of V. F. Soldatenko, a senior research fellow at the Kuras Institute of Political and Ethno-National Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. Back in Soviet times, while working at the Institute of Party History under the Central Committee of the Communist Party of Ukraine—a branch of the Institute of Marxism-Leninism under the Central Committee of the CPSU (renamed the Institute of Political Studies under the Central Committee of the Communist Party of Ukraine in 1990) – he researched the history of Bolshevism. On February 20, 1990, V. Soldatenko published an article in the central party newspaper «Soviet Ukraine» about the universals of the Central Rada under the telling title «Four Steps into Despair. (The Central Rada and its Universals)». The article stated that «the Central Rada betrayed the interests of the Ukrainian people, striving to build a state foreign to their interests».

After the declaration of independence and the banning of the Communist Party of Ukraine, V. Soldatenko at once «reconsidered» his views on the Central Rada and the Ukrainian Revolution in a much more positive light. Over the past thirty years, V. Soldatenko has published more research papers on the history of the Ukrainian Revolution than any other Ukrainian author and has thus become the most renowned researcher of this topic in Ukraine. He was elected a corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine. At the same time, he became a member of the Communist Party of Ukraine, which was revived in the early 1990s, and in 2008 he even worked on the commission to draft its program. During President V. Yanukovich's tenure, he was appointed Head of the Ukrainian National Memory Institute. In 2012, «For his significant contribution to the development of cultural ties with the Russian Federation, preservation, and promotion of the Russian language and culture abroad»,

he was awarded the Pushkin Medal by a decree of Russian President Dmitry Medvedev, and in 2019, he was presented with a commemorative medal from the Central Committee of the Communist Party of the Russian Federation in honor of the 140th anniversary of Joseph Stalin's birth.

In his monographs, V. F. Soldatenko advocates the thesis that the liberation process in Ukraine, starting from the spring of 1917, developed as the Ukrainian Revolution and was characterized by an organic combination of national and social factors. According to his conviction, the vector of this process was directed towards achieving the autonomy of Ukraine within a federative Russia and towards socialist socio-economic transformations. The present article refutes this viewpoint.

Вступ

Приводом для статті послужив науковий дорожок старшого наукового співробітника Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України Валерія Федоровича Солдатенка, присвячений історії Української революції (автор обмежує її 1917–1920 роками), зокрема, його остання (станом на 2023 рік) монографія «Концепції Української революції та національної соборності у світлі політичної практики 1917–1920 років». До друку монографія була рекомендована вченою радою згаданого Інституту¹.

Про автора монографії відомо, що ще в радянські часи він, працюючи в Інституті історії партії при ЦК КП України – філіалі Інституту марсизму-ленінізму при ЦК КПРС (в 1990 р. перейменованому в Інститут політичних досліджень при ЦК КП України), досліджував історію більшовизму і прагнув довести «антинародний характер» Центральної Ради. Зокрема, у лютому 1990 року В. Солдатенко опублікував в центральній компартійно-радянській газеті «Радянська Україна» статтю про Універсали ЦР під промовистою назвою «Чотири кроки у безвихідь. (Центральна Рада та її універсали)»². У статті говориться, що «Центральна Рада зраджувала інтереси українського народу, прагнула будувати державу, чужу його інтересам». Після проголошення незалежності і заборони діяльності компартії України В. Солдатенко став працювати в Інституті політичних і етнонаціональних відносин Національної академії наук України, організованому на базі Інституту політичних досліджень при ЦК КП України. Він швидко «переорієнтувався» і у своїх виступах і публікаціях про діяльність Центральної Ради і Українську революцію став говорити і писати

в позитвному плані. За останні три десятиліття В. Солдатенко опублікував найбільше, у порівнянні з іншими вітчизняними авторами, наукових праць з історії Української революції і став чи не найвідомішим в Україні її дослідником. Був обраний членом-кореспондентом НАН України. Про його політичні погляди свідчить членство у відновленій на початку 1990-х років компартії України і участь у підготовці програми КП України. В роки президентства В. Януковича очолював Український інститут національної пам'яті. В 2012 р. «За великий внесок у розвиток культурних зв'язків з Російською Федерацією, збереження та популяризацію російської мови на культури за кордоном» Указом президента РФ В. Медведєва нагороджений «Медаллю Пушкіна», а 2019 р. йому було вручено пам'ятну медаль компартії РФ на честь 140-річчя з дня народження Й. Сталіна.

Історіографія

Перші підсумки переосмислення революційної доби 1917–1920 років в Україні В. Солдатенко опублікував 1997 р. у своїй монографії «Українська революція: концепція та історіографія». Автор сформулював висновок: «Лідери Центральної Ради, провідники українських партій, заклали і підвалини історії української революції (у автора – з маленької букви. – Авт.). Найбільший, найцінніший вклад зробили М. Грушевський, В. Винниченко, П. Христюк, Д. Дорошенко, М. Шаповал. Вони створили праці, у яких і у прагненні до об'єктивного, прискіпливого аналізу української революції явно перевершують як публікації їх сучасників, так і пізніших авторів, не втратили свого значення і сьогодні»³. В інших своїх працях В. Солдатенко розширює коло цих, користуючись його термінологією, «неперевершених» дослідників революції. Водночас, виділяється і двійка керівників Центральної Ради – М. Грушевський і В. Винниченко, що справили «найбільший ідейний вплив на проце-

¹ Солдатенко В. Ф. Концепції української революції та національної соборності у світлі політичної практики 1917–1920 років. Київ. 2023. 618 с.

² Солдатенко В. Ф. Чотири кроки у безвихідь. (Центральна Рада і її універсали). *Радянська Україна*. 1990. 19–20 лютого.

³ Солдатенко В. Ф. Українська революція. Концепція та історіографія. Київ. 1997. С. 376.

си»⁴. Нагадаємо, що М. Грушевський до революції був членом Товариства українських поступовців (ТУП), лібералом, а з початком революції повернувся із заслання до Києва і через декілька місяців приєднався до Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР). В. Винниченко був членом Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) і еволюціонував до українського націонал-комунізму. Щодо дослідників, які не входили в окреслене В. Солдатенком коло «лідерів і провідників», то, на його переконання, «їх відхід від надбань перших істориків революції... знаменував собою не скільки якісний поступ вперед, стільки кроки назад від наукової істини»⁵.

«Наукова істина», яку начебто відкрили у своїх працях лідери Центральної Ради, полягала у виявленні ними «сутності», «стратегічної мети», «визначального змісту» Української революції, що зводяться до прагнення трудящих мас України «до закріплення демократичних завоювань у всеросійському масштабі, в умовах яких можна було розраховувати на запровадження української державності (широка національно-територіальна автономія) і спільно з іншими націями і народами колишньої Російської імперії (федеративна демократична республіка Росія) здійснити перетворення, що впритул би підвели до соціалістичного ладу»⁶.

Водночас, лідери українських соціалістичних партій (вони ж керівники Центральної Ради), стверджує В. Солдатенко, висували гасла, «які багато у чому нагадували положення платформи РСДРП(б), ... дистанціюючись від радикалізму більшовиків»⁷. Тут хотілося б ясності: згадуючи платформу РСДРП(б), автор, напевне, має на увазі більшовицьке гасло «Вся влада Радам!» і ленінський курс на «переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну» при визнанні права націй на самовизначення, але «з точки зору інтересів класової боротьби пролетаріату за соціалізм». У розумінні більшовиків, що марили ідеєю «світової революції», інтереси класової боротьби вимагали єдності пролетарів, а не їх національного розмежування. Саме до цього закликала більшовицька партія, і про це прямо говорилося в резолюції квітневої (1917 р.) конференції РСДРП(б)⁸.

⁴ Солдатенко В. Ф. Українська революція. Концепція та історіографія. Київ. 1997. С. 374.

⁵ Солдатенко В. Ф. Українська революція. Концепція та історіографія. Київ. 1997. С. 374.

⁶ Солдатенко В. Ф. Українська революція. Концепція та історіографія. Київ. 1997. С. 375.

⁷ Солдатенко В. Ф. Українська революція. Концепція та історіографія. Київ. 1997. С. 375.

⁸ История Коммунистической партии Советского Союза. Том

Щодо невдач Української революції, то на переконання В. Солдатенка, їх причиною була «нездатність реалізувати на практиці оголошену стратегію і тактику, непослідовність і відверті зволікання з розв'язанням соціальних завдань...»⁹. Тобто, йдеться саме про ту «стратегію і тактику», зміст якої нагадував платформу більшовиків, що врешті-решт перемогли в революційній боротьбі. Цей висновок про причини поразки Української революції (з кінця 1990-х років у його публікаціях – з великої букви. – Авт.) у різних варіантах В. Солдатенко постійно повторює в своїх монографіях, зокрема, і в останній, опублікованій 2023 р.¹⁰.

Таке розуміння Української революції сприймається нами як сумнівне. Уперше критичну оцінку поглядів С. Солдатенка ми виклали 1998 р. у статті «Магістралі і глухі кути Української революції», написаній спільно з молодією авторкою Г. Ф. Кривоший-Турченко¹¹, а останній раз – у 2018 р. у статті «Українська революція: за що і проти кого»¹². У цих статтях, серед іншого, йдеться про місце національного і соціального факторів в Українській революції, аналізується зміст дискусії навколо цього питання між українськими автономістами і самостійниками. Щодо згаданих лідерів Центральної Ради, які у вивченні революції, на переконання В. Солдатенка, були найближчими до «наукової істини», наш висновок був такий: «Українські лідери революційної доби в оцінках власної діяльності виявилися такими ж суб'єктивними й упередженими, як і політики інших країн чи політичних таборів. Їх оцінки потребують такого ж прискіпливого історіографічного аналізу, як і інших дійових осіб революції»¹³. Різкіше і конкретніше ще 1994 року висловився про лідерів Української революції М. Грушевського і В. Винниченка професор О. Реєнт: «Факт залишається фактом, що всі

третий. Книга первая. (Март 1917 – март 1918 г.) – Москва. 1967. С. 76.

⁹ Солдатенко В. Ф. Українська революція. Концепція та історіографія, Київ. 1997. С. 375.

¹⁰ Солдатенко В. Ф. Концепції Української революції та національної соборності у світлі політичної практики 1917–1920 років. Київ. 2023. 618 с.

¹¹ Турченко Ф. Г., Кривоший Г. Ф. Магістралі і глухі кути Української революції. Українська революція 1917 – початок 1918 рр. Проблеми, пошуки, узагальнення. Запоріжжя. 1998. С. 3–64.

¹² Турченко Ф. Г. Українська революція: За що й проти кого. Ф. Г. Турченко. Українська революція 1917–1921 рр. Погляд із Запоріжжя. Запоріжжя, 2018 С. 60–127.

¹³ Турченко Ф. Г., Кривоший Г. Ф. Магістралі і глухі кути Української революції. Українська революція 1917 – початок 1918 рр. Проблеми, пошуки, узагальнення. Запоріжжя 1998. С. 11–12.

згадані особи Української революції не мали чітко виробленої програми, навіть якихось доктринальних настанов»¹⁴. До речі, В. Солдатенко нерідко сам «підправляє» цих діячів, коли їх висловлювання не співпадали з його баченням. Права інших істориків на це він не визнає. Такий підхід, як делікатно зазначив ще 1998 р. професор В. Сарбей, «збіднює» історіографічний аналіз¹⁵.

І справді, при такому підході зникає необхідність вивчення реального ходу революції. Аналіз підмінюється інтерпретацією текстів керівників Центральної Ради. Як наслідок, монографії В. Солдатенка рясніють посиланнями на лідерів Центральної Ради так само, як до 1991 р. рясніли посиланнями на В. Леніна твори компартійних істориків.

У наступній монографії «Українська революція. Історичний нарис» (1999 р.) В. Солдатенко підтвердив свою оцінку стратегічної мети Української революції: національно-територіальна автономія у складі демократичної Російської республіки і соціалістична соціально-економічна перспектива. Лідерів Центральної Ради він знову кваліфікує як найоб'єктивніших дослідників Української революції¹⁶. У 2008 р. В. Солдатенко вкотре повертається до нашої статті, майже дослівно повторюючи її попередню оцінку і протиставляє їй своє бачення історії Української революції¹⁷.

Схвалення серед дослідників це бачення не одержало. У своїй монографії 2023 року В. Солдатенко визнає, що «його авторська позиція набула певних рис, відмінних рис тенденцій, до яких пристала більшість сучасних вітчизняних істориків». Що ж до цих останніх, серед яких називаються і наші прізвища, то їх підходи, на переконання автора, полягають «у простій (вона видається дещо примітивною) «операції»: практично відкидається значимість соціально-визвольних чинників... і гіпертрофуються аж до абсолютизації національно-визвольних складових суспільних процесів. Тобто, на місце концепції соціальної (конкретно – Жовтневої) революції, як такої, що нібито в основі, ідеї і в цілому суперечила українським інтересам і не мала реального втілення в життя

нації, висувається концепція національної (національно-демократичної) революції»¹⁸.

Тож поле для дискусії надзвичайно широке. Враховуючи межі журнальної статті, обмежимося лише аналізом підходів В. Солдатенка до ключового в його публікаціях питання – співвідношення в Українській революції національно-визвольного і соціально-визвольного начал. Інша важлива проблема історії революції, тісно пов'язана з першою, – внутрішньоукраїнський конфлікт між автономістами і самостійниками в розумінні В. Солдатенка – заслуговує на окремий розгляд.

У полоні комуністичних ілюзій

Ключове поняття в концепції В. Солдатенка – Українська революція. Уже на початку його монографії 1997 р. «Українська революція: концепція та історіографія» стверджується, що в українському суспільстві вже у перші тижні після Лютневої революції в Росії була оприлюднена і набула широкого поширення точка зору, що в Україні розгорнулася своя, українська революція, метою якої було досягнення національного і соціального визволення: «З перших же тижнів після повалення самодержавства в документах українських політичних партій і організацій, в усних і друкованих виступах українських політичних діячів залунало нечуване до того словосполучення – українська революція. І то не було «красне слівце». Ним позначалося цілком певне поняття: бачення в суспільних процесах, що розгорталися в Україні, такого якісного змісту, який відрізняв їх (ці процеси) від загальноросійського революційного поступу, підкреслюючи у меті руху два начала (національно-визвольне й соціально-визвольне)... Тобто, реально існувала платформа, на якій організувалися досить численні політичні сили, підтримувані масами населення, які відповідно мислили і діяли... В реальному житті розвивалися реальні процеси, відбувалися реальні явища, які мають чітку науково-політичну кваліфікацію – українська революція»¹⁹. Слово в слово цю фразу В. Солдатенко переніс у свою монографію про Українську революцію (вже з великої букви), надрукованої в 1999 році²⁰.

Ці заяви авторитетного дослідника, зроблені без посилання на джерела, спонукали нас до самостійних пошуків. Звернулися до збірника доку-

¹⁴ Ресент О. П. Більшовизм і українська революція 1917–1920 рр.: спроба визначення динаміки і характеру історичних процесів. Київ, 1994. С. 35.

¹⁵ Сарбей В. Г. СОЛДАТЕНКО В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія. К., 1997. – 461 с. *Український історичний журнал*. 1998. №3. С. 146.

¹⁶ Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис. Київ. 1999. С. 64–66, 124–127.

¹⁷ Солдатенко В. Україна в революційну добу. Історичні есе-хроніки. Т. 1. Рік 1917. Харків, 2003. С. 204–208.

¹⁸ Солдатенко В. Ф. Концепції Української революції та національної соборності у світлі політичної практики 1917–1920 років. Київ. 2023. С. 14.

¹⁹ Солдатенко В. Ф. Українська революція. Концепція та історіографія. Київ. 1997. С. 4–5.

²⁰ Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис. Київ. 1999. С. 6.

ментів і матеріалів «Українська Центральна Рада», опублікованого 1996 р. Але у жодному з 420 документів цього двохтомника взагалі не вказується, що «з перших же тижнів після повалення самодержавства в документах українських політичних партій і організацій, в усних і друкованих виступах українських політичних діячів залунало нечуване до того словосполучення – українська революція»²¹. Не знайшли ми нічого і в іншому фундаментальному виданні Інституту історії НАН України «Український національно-визвольний рух: Березень – листопад 1917 року» (К., 2003), у якому надруковано 529 документів²². Сумніваємося, що в якихось інших документах, доступних В. Солдатенку і ще невідомим широкому загалу істориків, є підтвердження тези про те, що одразу після краху самодержавства, в Україні дружно заговорили про свою, Українську революцію і чітко визначилися, що її метою є «два начала (національно-визвольне і соціально-визвольне)».

Виявилось, що про Українську революцію не згадують у своїх виступах і творах, написаних в 1917–1918 рр., і її активні учасники, зокрема, керівники Центральної Ради. Цим терміном не послуговується навіть сам М. Грушевський, голова Української Центральної Ради. Читач переконається в цьому, ознайомившись з його численними статтями, опублікованими в період Центральної Ради. Ось, наприклад, фрагмент статті М. Грушевського «Повороту нема»: «Резолюції, винесені на вселюдних зборах, громадянських і партійних з'їздах, конференціях і нарадах останніх тижнів, не залишають ніякого сумніву щодо тої політичної платформи, на якій об'єднуються всі активні елементи української людності. Се старе наше домагання широко національно-територіальної автономії України в російській федеративній республіці на демократичних підвалинах, з забезпеченням національних меншостей нашої землі»²³. Ні про Українську революцію, ні про «два начала» в розбурханому українському суспільстві в цій статті, написаній навесні 1917 року, не йдеться. Говориться про домагання «широкої національно-територіальної України».

На термін *Українська революція* читач не натрапить і в «Ілюстрованій історії України» М. Гру-

шевського (видання 1918 року), де систематичне викладення подій свіжими слідами доведено до гетьманського перевороту П. Скоропадського. Період Центральної Ради викладено в шести невеликих «ліхтариках»: *Російська революція і визволення України; Боротьба за автономність України і федеративний лад; Українська Народна Республіка; Україна Самостійна; Київське повстання; Війна за незалежність*. В комплексі ці події, згідно сучасних уявлень, доречно було б назвати *Українською революцією*, але М. Грушевський цього не зробив²⁴. Зате він точно виклав зміст платформи Центральної Ради, обраної 6–8 квітня 1917 р. на Національному конгресі: «Платформу сеї організації з початку зіставлено чисто політичну: національно-територіальну автономію в федеративній Російській республіці, свідомо оминаючи інші пункти, які могли викликати різницю між представниками партій і груп»²⁵.

Отже, про «два начала» визвольного руху на початковому етапі Української революції в цьому програмному документі Центральної Ради не йшлося. Увага зосереджується на першому – на національному визволенні. Звичайно, це не означає, що М. Грушевський не міркував про необхідність глибоких соціально-економічних перетворень, але вважав за доцільне перенести їх на майбутнє. За нашим припущенням, лише після проголошення незалежності України, в ході першої російсько-української війни М. Грушевський використав словосполучення *українська революція*. «Наша українська революція, – писав він в статті «В огні і бурі», – на жаль не розвивалась самостійно, а мусила соізмряти свій марш з конвульсивними рухами й киданнями російської революції»²⁶.

Ми в жодному разі не ставимо під сумнів сам факт *Української революції* як історичного феномену, початок якого датується ранньою весною 1917 р. Не викликає також сумніву, що в комплексі документи того часу яскраво ілюструють події, які пізніше, після ретроспективного аналізу, одержали узагальнюючу назву – *Українська революція*. Але ми не бачимо жодних підстав погоджуватися з В. Солдатенком, що вже «з перших же тижнів після повалення самодержавства... залунало нечуване до того словосполучення – українська революція», і що цим поняттям оперували лідери Централь-

²¹ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. Т. 1. 4 березня – 9 грудня 1917 р. Київ. 1996. 580 с.; Т. 2. 10 грудня 1917 – 29 квітня 1918 р. Київ. 1996. 421 с.

²² Український національно-визвольний рух, Березень – листопад 1917 року. Документи і матеріали. Київ. 2003. 1021 с.

²³ Грушевський М. Повороту нема. *Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть*. Київ. 1991. С. 97.

²⁴ Грушевський М. Ілюстрована історія України. Київ. 1918. С. 542–572.

²⁵ Грушевський М. Ілюстрована історія України. Київ. 1918. С. 544.

²⁶ Грушевський М. В огні і бурі *Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть*. Київ, 1991. С. 199.

ної Ради в 1917–1918 роках. Слово революція в ці тижні лунало часто, але в контексті лютневих подій 1917 р. в Петрограді (*Лютнева революція*), ліквідації російського самодержавного режиму і завоювання політичної свободи.

На підставі даних, які є в нашому розпорядженні, ми висловлюємо припущення, що поняття *українська революція* взагалі з'явилося в інформаційному просторі не в 1917 році, а пізніше, в 1918, чи десь наприкінці 1919 – на початку 1920 року.

Так, у січні 1920 р. була ухвалена програма Української комуністичної партії (УКП). У сьомому пункті цієї програми стверджується, що *«українська революція спочатку виявилася як революція національна»*, а потім *«мусила українська революція переходити в революцію комуністичну»*²⁷. Звертаємо увагу В. Солдатенка, що в програмі УКП, членом якої був В. Винниченко, національний і соціальний етапи української революції розведені в часі.

Саме в 1920 р. була надрукована тритомна книга В. Винниченка *«Відродження нації»* з підзаголовком *«Історія української революції (марець 1917 – грудень 1919 р.)»*. На змісті книги, без сумніву відбилася політична кон'юнктура. Тоді автор – керівник Закордонної групи українських комуністів – підрозділу Української комуністичної партії (УКП), готувався до примирення з російськими більшовиками і збирався повернутися на Батьківщину, щоб одержати з їхніх рук високу посаду. Зауважимо, що події лютого – березня 1917 р. В. Винниченко називає (*з великої букви*) *«Великою Російською Революцією»*; більшовицький переворот 1917 року в Петрограді подається ним як *«Робітничо-селянська революція в Росії й на Україні»*, а *«українська революція»* – з маленької. Книга по вінця заповнена комуністичною риторикою на тему *«всесвітньої боротьби соціалізму з капіталізмом»*, *«міжнародної соціалістичної революції»*, *«величезного значення Російської робітничо-селянської революції»*, *«про «чудо, яке творили в Росії і Україні працюючі класи»* (напевне, має на увазі більшовицькі перетворення: націоналізації, конфіскації, «воєнний комунізм», «червоний терор» і т. ін.). Червоною ниткою через книгу проходить критика українських політичних режимів, що діяли в Україні в 1917–1919 роках, виправдовується окупаційна політика російських більшовиків. Явно для читачів у Кремлі і в окупованому більшовиками Харкові були адресовані слова В. Винниченка:

²⁷ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Т. 1. Упорядкували Т. Гунчак і Р. Сольчаник. Сучасність, 1983. С. 438, 443.

*«З тих... режимів, які можуть бути на Україні не нац. українського характеру, безперечно, найбільш сприятливим для українського відродження є все ж режим радянської соціалістичної влади»*²⁸.

Можна зрозуміти українського націонал-комуніста В. Винниченка, який на початку 1920 року був сповнений ілюзій щодо можливої співпраці з російськими більшовиками в ім'я національного відродження України, і навіть поїхав на ризиковані переговори з ними. Водночас, слід пам'ятати, що ознайомившись із реаліями окупованої більшовиками України, він повернувся в еміграцію і написав листа, у якому проінформував своїх однодумців про деспотичний більшовицький режим, який керує з Москви усіма сферами життя України: *«Політика абсолютного централізму керівників революції звела не тільки державну самостійність України, але навіть її самодіяльність нанівець»*²⁹. Так писав у 1920 році В. Винниченко, якого В. Солдатенко назвав «одним з найяскравіших, самовідданіших синів України»³⁰. Щодо самого В. Солдатенка, то він знаючи зміст цього листа і безліч фактів, які ілюструють трагічну долю України в умовах комуністичного тоталітарного режиму ХХ століття, здавалося б, повинен був зрозуміти суть політики більшовицької Росії щодо України і необхідність дистанціюватися від неї. Але, як виявилось, не захотів зрозуміти.

Щоб завершити сюжет про появу в суспільно-політичному дискурсі терміна *українська революція*, зазначимо, у тексті перших двох томів *«Відродження нації»*, де розглядається доба Центральної Ради, а також у згаданому листі та інших документах В. Винниченка 1920 року³¹, він уникає цього поняття. Про *українську революцію* він говорить лише у третьому томі, розглядаючи антигетьманське повстання і події *«Доби Директорії»* як *«робітничо-селянську революцію»*. Лише пізніше, в еміграції цей термін використано в назвах мемуарних і дослідницьких книг активних учасників революції³². Але було це вже за кордоном, коли настав час осмислюватися пережите з

²⁸ Винниченко В. Відродження нації. (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]). Частина III. Київ-Відень. 1920. С. 500.

²⁹ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали. Ред. Гунчак Т., Сольчаник Р. Т. 1. Б.м.: Сучасність, 1983. С. 466.

³⁰ Солдатенко В. Ф. Три Голгофи. Політична доля В. Винниченка. Київ. 2005. С. 9.

³¹ Солдатенко В. Ф. Три Голгофи. Політична доля В. Винниченка. Київ. 2005. С. 302–337.

³² Турченко Ф. Г. Як до вітчизняної науки повернулася Українська революція. *Турченко Ф. Г. Українська революція 1917–1921 рр. Погляд із Запоріжжя*. Запоріжжя. 2018. С. 8.

історичної дистанції, шукати причини і винуватців поразки.

У 1920-ті роки поняттям *українська революція* охоче оперувала і українська радянська історіографія, але, переважно, для того, щоб переконати суспільство в закономірності перемоги в Україні більшовицької влади, яка прийшла з Росії. Власне, це було повторення утопічної концепції революції в Україні, сформульованої у «Відродженні нації».

Виникає питання: якщо словосполучення *українська революція* почало входити в політичний обіг лише наприкінці 1919 року, то як можна сприймати твердження В. Солдатенка про широке його розповсюдження ще з ранньої весни 1917 року, і що воно «стало і висхідним моментом, і стрижнем ідеології (концепції), і змістом перетворень, і метою руху української нації (принаймні, її значної частини) на означеному історичному етапі»³³. Відповідь проста: свою концепцію Української революції В. Солдатенко вибудовував без належного документального підтвердження і свідчень лідерів Центральної Ради.

Ми відкидаємо думку, що В. Солдатенко як дослідник некомпетентний і що «навіює» читачам хибну точку зору, свідомо вводячи їх в оману. Схиляємося до іншого варіанта: професор абсолютно впевнений, що його концепція таки має достатнє документальне підтвердження. Адже далі він пише (знову ж таки без посилання на джерела): «Ця концепція матеріалізувалася в десятках спеціальних праць провідників української революції, втілювалася в сотнях і тисячах резолюцій різних представницьких форумів (від загальноукраїнських, до зборів окремих колективів, організацій)»³⁴.

Для В. Солдатенка дуже важливо засвідчити факт широкого суспільного обговорення концепції Української революції, яке сприймається ним як прояв «колективної творчості мас» і необхідний етап її легітимізації³⁵. У 2023 році автор знову пише: «...Це підтверджується численними документальними матеріалами та величезним комплексом історіографічних здобутків...»³⁶. І знову без посилання на джерела.

Напевне, для автора факт широкого розповсюдження терміна *Українська революція* з її

«двома початками» з весни 1917 року було своєрідною аксіомою, на доведення якої не варто витратити й часу. Якщо все це справді так (а як інакше?), то маємо справу з серйозним недоліком в роботі дослідника. Він виявляється у тих випадках, коли дослідник втрачає здатність до критичного мислення і перебуває в полоні привабливої для нього схеми історичного процесу. Це симптом «професійної хвороби» тієї категорії авторів, котрі, розпочинаючи дослідження, уже «знають» його результат і всі свої зусилля зосереджують на тому, щоб, підбираючи факти, його обґрунтувати.

Навіть якщо не висувати жорстких вимог, є підстави для висновку, що В. Солдатенко не лише демонструє зневагу до фактів, але навіть вдається до прийомів, рівноцінних їх фабрикуванню (а як інакше розуміти посилання на неіснуючі події, згадок про які немає в історичних джерелах?). У такому разі читачу байдуже, робить автор це усвідомлено, чи ні. Важливо, яка мета при цьому переслідується. На наше переконання, це робилося для того, щоб «відсунути» якомога далі, аж до березня 1917 року, обговорення в суспільстві такого важливого історичного феномену як *українська революція / Українська революція з її «двома початками»*.

Але згадаємо, що свою концепцію Української революції В. Солдатенко популяризує майже тридцять років. Дослідник такого рівня не міг не помітити, що його версія про широке поширення в суспільстві вже з весни 1917 року інформації про початок *Української революції* не має документального підтвердження. Подібні випадки в дослідницькій практиці трапляються. У таких випадках автори, як правило, повідомляють про свою помилку науковій спільноті і коригують свої погляди. Але у даному випадку це означало б, що розвалюється авторська концепція про «два початка» в українському визвольному процесі – національне і соціальне. Із цим автор ніяк не міг погодитися, адже це основа, фундамент його конструкції – витягнеш один елемент, і конструкція розсипеться. Тому В. Солдатенко прагне знайти переконливу заміну поняттю *Українська революція*. У 2008 році у його монографії про появу в публічному просторі в березні 1917 року поняття *Українська революція* вже не говорилося, а саме це поняття використовується обережно і з позиції історичної ретроспективи. Приклад: «*Український рух, який набрав у повному розумінні вибухоподібного характеру,... є підстави кваліфікувати як національно-демо-*

³³ Солдатенко В. Українська революція. Концепція та історіографія. Київ, 1997. С. 5.

³⁴ Солдатенко В. Ф. Українська революція. Концепція та історіографія. Київ, 1997. С. 5.

³⁵ Солдатенко В. Ф. Українська революція. Концепція та історіографія. Київ, 1997. С. 5.

³⁶ Солдатенко В. Ф. Концепції української революції та національної соборності у світлі політичної практики 1917–1920 років. Київ, 2023. С. 26.

кратчну революцію»³⁷. Щодо політичної конкретики весни 1917 року, то вона називається ним «українським відлунням Лютневої революції»³⁸.

В останній монографії (2023 р.) В. Солдатенко початковому етапу революції присвятив розділ «Революційний вибух і теоретичні пошуки національної перспективи». У ньому читаємо: «Лютнева революція, ...стала могутнім стимулом, прискорювачем визвольних процесів, що, миттєво набравши величезних масштабів, дістали назву Української революції»³⁹.

Відповіді на запитання, коли і як у публічному середовищі з'явилося словосполучення Українська революція В. Солдатенко уникає і на цей раз. Але з тексту неухвально читач може (чи повинен?) зробити хибний висновок, що все почалося відразу після Лютневої революції, коли визвольні процеси (у яких поєднано національні і соціальні начала) «набрали величезних масштабів». Припускаємо, що це продуманий крок автора, спрямований на порятунок штучної конструкції, збудованої на «голому місці», але під гучні запевнення, що вона стоїть на міцному фундаменті. Подібний прийом використовують військові, коли прагнуть ввести в оману противника і виставляють на аеродромах замість бойових літаків їхні макети.

Соціалізм як «соціально-визвольне начало»

Яке ж місце насправді займав в Українській революції *соціальний фактор* і як його репрезентує В. Солдатенко?

Уперше про це ми писали в статті «Магістралі і глухі кути Української революції» 1998 року. Ми нагадали загальновідомий, на наше переконання, факт з історії європейських революцій: «...Досягнення політичної незалежності і соціально-економічні перетворення розведені у часі: реформування економіки (тобто питання, що торкаються матеріальних інтересів різних груп і вносять суперечності в суспільне життя) відбувається тоді, коли політичні інститути нової державності вже достатньо зміцніють. Це найоптимальніший варіант розвитку подій. Національна революція вимагає тісної співпраці всієї нації, успіх її класів і соціальних верств, усіх політичних партій національної орієнтації. Державотворча робота, особливо на початковому її етапі, коли формуються підвалини нового дер-

жавного організму, в принципі не під силу якомусь одному класу чи соціальній групі. Тому надзвичайно важливо, щоб на цьому етапі соціальні суперечності і антагонізм, питання про соціально-економічний лад в майбутній державі, не розкололи націю»⁴⁰.

Цей уривок з нашої статті роздратував В. Солдатенка, який, напевне, побачив у ньому спробу «підкопу» під його концепцію революції. Ось його коментар: «Всупереч відомим фактам, Ф. Турченко і Г. Кривоший хотіли б, щоб розпочавшись із лютневого катаклізму, подальші процеси в Україні (на той час невід'ємній частині Росії, і якимось інакше ніхто цю ситуацію не оцінював) набули лише національно-визвольного характеру (як в Європі), щоб на цьому етапі (після повалення самодержавства і початку Української революції) соціальні суперечності і антагонізми, питання про соціально-економічний лад в майбутній державі не розколювали націю»⁴¹.

В. Солдатенко вкотре заговорив про «відомі факти» про соціальні суперечності і антагонізми, які безпосередньо після повалення самодержавства і початку Української революції почали «розколювати націю», а ми, всупереч цим фактам, «хотіли»(!?), щоб цього розколу не було. Змушені нагадати, що після ретельної перевірки ми зробили висновок, що задокументованих фактів про два взаємопов'язані начала (національно-визвольне і соціально-визвольне) в Україні на той час не було і заява В. Солдатенка про їх *широке розповсюдження* рівнозначна фабрикуванню доказів.

А тепер повернемося до суті питання. Саме так – без надмірного акцентування на соціально-економічних проблемах – відбулися в 1918 році революції в Польщі, Чехословаччині, Фінляндії і деяких інших країнах Європи, де процес становлення незалежних держав закінчився відносно швидко, відносно безболісно й відносно успішно. Подібним чином – також не ідеально, – у перші місяці революції йшла справа й в Україні, де головною ідеєю політичної діяльності національних партій було національно-державне відродження. Зокрема, сам В. Винниченко з цього приводу писав: «Деякий час Центральна Рада повинна була бути здебільшого національним центром; вона ставила собі завдання зібрати всі сили, що їх мало

³⁷ Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу. Історичні есе-хроніки. Т. 1. Харків, 2008. С. 127.

³⁸ Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу. Історичні есе-хроніки. Т. 1. Харків, 2008. С. 85.

³⁹ Солдатенко В. Ф. Концепції Української революції та національної соборності у світлі політичної практики 1917–1920 років. Київ, 2023. С. 26.

⁴⁰ Турченко Ф. Г., Кривоший Г. Ф. Магістралі та глухі кути Української революції. *Українська революція: 1917 – початок 1918 рр. Проблеми, пошуки, узагальнення*. Запоріжжя, 1998. С. 26–27.

⁴¹ Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу. Історичні есе-хроніки. Т. 1. Харків, 2008. С. 204–205.

українство, тими є сили закріпити національні досягнення, а тоді, спираючись на це, робити соціальну перебудову у відповідних національних формах і при тому перебудову, яка збігається з нашим розумінням революції... Без національного визволення не може бути соціального. На цьому сходилися усі одностайно»⁴².

Навесні 1917 р. М. Грушевський в статті «Якого добробуту хочуть українці своєму народові» висловлювався так: «Щоб досягти автономії і утвердити демократичний лад, до сього повинні тепер йти спільно і однодушно всі – селяни, робітники і пани, які прихильні свободі і добру свого краю і народу українського. Не повинні тепер спорити про те, чим вони відрізняються у справі земельній чи іншій, тільки мати перед очима ту спільну мету, яка їх об'єднує – спільну мету нашу»⁴³.

Коментуючи ці висловлювання, ми зазначаємо: «Не викликає сумніву, що ця позиція лідерів відбивала тодішні настрої політично-активної частини українського населення. Масові політичні демонстрації в Україні у перші тижні революції пройшли під національними гаслами. Питання національного самовизначення стояло на порядку денному сотень повітових, губернських, і всеукраїнських з'їздів, які збирали представників різних соціальних і професійних груп українського населення. З вирішенням аграрного та інших соціально-економічних питань люди готові були деякий час почекати»⁴⁴.

Ці наші слова: «...люди готові були деякий час почекати», – роздратували В. Солдатенка. Він вимагав конкретних підтверджень цього, зокрема, «висловлених в резолюціях зібрань»⁴⁵. Тільки не зрозуміло, що шукати? Щоб у резолюціях було написано, що учасники таких-то зборів готові самі почекати з аграрною та іншими соціально-економічними реформами? Так це ж абсурд! Чи не достатньо того, що у своїх резолюціях зібрання підтримують гасла автономії України і в умовах весни 1917 р. (тривала посівна кампанія і якраз би провести перерозподіл землі і реманенту, віді-

брати їх у багатих і передати біднякам!) не занадто акцентують увагу на соціально-економічних проблемах? Для неупередженої людини це очевидно і рівноцінно тому, що люди справді готові були деякий час почекати. Адже про свої соціально-економічні вимоги люди, зазвичай, кричать вголос, а не пошепки, щоб їх не почули. Але в умовах ейфорії перших тижнів Української революції цього крику не було чути. Варто хоча б ще раз відкрити ті збірники документів і матеріалів, підготовлених Інститутом історії НАН України, на які ми вже посилалися, щоб переконатися у цьому.

Та важливо прислухатися не лише до «голосу народу». Знову звернемося до лідерів Центральної Ради, адже вони, на переконання В. Солдатенка, розробили концепцію Української революції. Що вони говорили про «соціальний розкол в суспільстві» з весни 1917 року? Автор часто цитує їх, але вибірково, тому нагадаємо слова М. Грушевського, написані ним ще на початку революції у статті «Наші завдання»: «Національні почуття – скільки віків боротьби проти усяких напасників, що наступали на волю і добро України, зв'язали міцно, вхопили національним обручем всі верстви українського суспільства – від панських і буржуазних груп до пролетаріїв»⁴⁶.

Очевидець і активний учасник подій, якого В. Солдатенко також вважає одним з творців концепції Української революції, Д. Дорошенко згадував:

«Національне відродження, що з такою несподіваною стихійною силою вибухнуло з початком революції, охопило не тільки демократичну інтелігенцію й «бідніших селян», але також і цілу українську хліборобську масу в широкому розумінні слова: і селян, і козаків і поміщиків – потомків старих українських родів. В усіх забилося українське серце і озвалася українська кров. На перші поклики, які пішли з Києва, радісно озвалися всі без різниці стану й заможності»⁴⁷.

Можна послатися на інших авторів, які свідчать, що в умовах загальнонаціонального піднесення 1917 року про своє українське походження згадали досить багато раніше байдужих до національного питання «малоросів» з числа підприємців, поміщиків та членів їхніх сімей – державних службовців, офіцерів, лікарів, юристів, інженерів тощо. Відомий зарубіжний дослідник І. Лисяк-Рудницький

⁴² Винниченко В. Відродження нації. Ч. 1. Київ-Відень. 1920. С. 79.

⁴³ Грушевський М. Якого добробуту хочуть українці своєму народові?. Великий українець. Матеріали з життя і діяльності М. С. Грушевського. Київ. 1992. С. 74–75.

⁴⁴ Турченко Ф. Г., Кривоший Г. Ф. Магістралі та глухі кути Української революції. Українська революція: 1917 – початок 1918 рр. Проблеми, пошуки, узагальнення. Запоріжжя, 1998. С. 27.

⁴⁵ Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу. Історичні есе-хроніки. Т. 1. Харків. 2008. С. 205.

⁴⁶ Грушевський М. Наші завдання. Великий українець. Матеріали з життя і діяльності М. С. Грушевського. Київ, 1992. С. 91.

⁴⁷ Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. Т. I. Доба Центральної Ради. Київ. 2003. С. 6–17.

з цього приводу писав: «У 1917 р., коли «чари імперії» розвіялися, тисячі вчорашніх «малоросів» мало не за одну ніч перетворилися на національно свідомих українських патріотів і потенційних «сепаратистів»⁴⁸.

Цей процес можна характеризувати як своєрідну соціальну регенерацію. У критичні часи своєї історії нація прагнула відтворити, по можливості, всі ті елементи соціальної структури, які перебували раніше в «затухаючому» чи «приглушеному» стані, щоб у такий спосіб гідно зустріти виклик історії. Відбувалося це настільки стрімко та інтенсивно, що не помітити цього процесу соціалістичні лідери Центральної Ради не могли.

Нарешті, керівництву Центральної Ради було добре відомо, що в Україні, крім власної національної буржуазії і поміщиків, була досить впливова група так званої «територіальної буржуазії» – чужонаціональної за походженням, але такої, що відчувала тягар імперських утисків і могла, за певних умов, здійснити свій внесок в національно-державне будівництво.

Усі ці групи могли стати важливою підпорою державного будівництва суверенної України. Вони були готові (з різною, звичайно, інтенсивністю) приєднатися до національно-державного будівництва, пропонуючи свої послуги Центральній Раді. Історичних свідчень цього збереглося достатньо. Це саме ті спеціалісти, на відсутність яких, як про одну з причин поразки національно-визвольних змагань, неодноразово вказували вже в еміграції діячі революції.

Поза цим, це був наслідок політики, яка реалізувалася діячами Центральної Ради, зокрема В. Винниченком. У статті про нього І. Лисяк-Рудницький писав: «Утопійний характер Винниченківської соціально-економічної концепції проявився в спрощеному егалітаризмі. Його розум відмовлявся сприймати просту істину, що «пани і й буржуї» не тільки «розкошують», але теж виконують певні потрібні суспільні функції. Раптово усунути їх не забезпечивши відповідної заміни, означає вкинути країну в хаос»⁴⁹.

Але ці аргументи не справляють враження на В. Солдатенка. Критикуючи нас, він «підправив» самого М. Грушевського і почав переконувати, що думки голови УЦР про національні почуття,

висловлені в статті «Наші завдання», ми зрозуміли неправильно, що М. Грушевський, як «послідовний демократ, прихильник ідеї народоправства», мав на увазі зовсім інше, що в цих словах закладена ідея «кардинальних соціальних змін»⁵⁰.

Що можна сказати з цього приводу? У загальному плані (якщо абстрагуватися від змісту, який вкладає В. Солдатенко в термін «кардинальні соціальні зміни»), це так. Грушевський передбачав необхідність соціально-економічних змін. Це очевидно. Але не для весни–літа 1917 року. Навпаки, на початку революції М. Грушевський постійно переконував українців, що із соціально-економічними перетвореннями не слід поспішати. У статті «Хто такі українці і чого вони хочуть», говориться, що з аграрною реформою слід почекати до Українського сейму: «Охорони, Боже, хапатися тепер захоплювати землю, ділити її силоміць або нищити чиєсь хазяйство... Треба насамперед укріпити свободу, здобути волю Україні, її автономію, а тоді трудящий народ буде хазяїном на Україні і упорядкує земельну справу на українській землі так, аби було для нього найкраще. І щоб до неї ніхто сторонній не мішався»⁵¹.

Здавалося б, очевидно. Але не для В. Солдатенка. У його монографії 2008 року про соціально-економічні питання сказано: «Концепція української революції не обмежувалася лише національно-державницькими завданнями. Соціальний аспект постійно був не просто в полі зору керівництва українського руху, а й виступав як наріжний, відповідний при визначенні стратегії боротьби»⁵². У монографії 2023 року автор слово в слово повторює цей фрагмент, і знову без жодного конкретного посилання на джерела 1917 року, що свідчили б про обговорення в суспільстві «соціального аспекту»⁵³.

Без сумніву, В. Солдатенко відчуває хиткість своєї позиції і щоб посилити її, вдається до ризикованого прийому – для аналізу подій 1917 року звертається до джерел, датованих наступними роками. Він так і пише: «Це підтверджують і пізніші оцінки, коли лідери українства вдавалися до ретроспективного аналізу». Як приклад наводиться уривок з промови М. Грушевського, виго-

⁵⁰ Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу. Історичні есе-хроніки. Т. 1. Харків, 2008. С. 205.

⁵¹ Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ, 1991. С. 119.

⁵² Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу. Історичні есе-хроніки. Т. 1. Харків, 2008. С. 149.

⁵³ Солдатенко В. Ф. Концепції Української революції та національної соборності у світлі політичної практики 1917–1920 років. Київ, 2023. С. 38.

⁴⁸ Лисяк-Рудницький І. Четвертий Універсал і його ідеологічні попередники. *Іван Лисяк-Рудницький. Історичні есе*. Т. 2. Київ, 1994. С. 6.

⁴⁹ Лисяк-Рудницький І. Суспільно-політичний характер Володимира Винниченка у світлі його публіцистичних писань. *Іван Лисяк-Рудницький Історичні есе*. Т. 2. Київ, 1994. С. 100.

лошеної у лютому 1918 року: «У своїй діяльності Центральна Рада завжди мала єдиний критерій, єдиний компас – інтереси трудящих мас»⁵⁴. На нашу думку, ця фраза М. Грушевського не посилює позицію В. Солдатенка: в лютому 1918 року і Україна, і голова Центральної Ради були іншими, ніж у першій половині 1917 року і, відповідно, його розуміння «інтересів трудящих мас» також змінилося. Якщо в 1917 році М. Грушевський писав, що в *інтересах селянства* слід утримуватися від захоплення поміщицьких маєтків, то на початку 1918 року ці інтереси вбачалися ним у соціалізації землі і перетворенні України в «тверду кріпость соціалізму»⁵⁵. Відтак, робити на основі його виступу 1918 року висновки про становище в Україні в першій половині 1917 року – означає перебувати за межею академічної доброчесності.

Зробимо висновок: версія В. Солдатенка про «два аспекти» в *Українській революції*, які начебто чітко виявилися в масовій свідомості мас і у поглядах керівництва Центральної Ради вже весною–влітку 1917 р., хибна. По суті, тоді реально проявлявся лише один і єдиний аспект – національно-визвольний. Він обговорювався цілком легально, без явних проявів партійної і класової ворожнечі, з перспективою досягнення національного визволення мирним шляхом.

Виходячи з цього, не бачимо підстав переглядати нашу точку зору, сформульовану ще в 1998 р. і підтверджену у 2018 р.: «Певні позитивні передумови для консолідації різних сил українського суспільства на ниві державотворення і успішного розвитку Української революції на першому її етапі безперечно, існували. Ці передумови слід було використати, якнайдовше зберігаючи національну солідарність, спрямовуючи її на будівництво нового державного організму»⁵⁶.

Однак, як відомо, досягнення суверенітету України затягувалося. Коли ж був проголошений І і ІІ Універсали і Центральна Рада почала перебирати на себе важливі питання управління внутрішнім життям України, її керівництву не вистачило рішучості очолити соціально-економічні перетворення.

Вважалося, що аграрне питання, встановлення контролю над цінами, закінчення війни та решта проблем занадто складні і відповідальні, щоб вирішувати їх силами уряду автономної України. Це питання загальноросійського рівня і ініціатива їх вирішення мала належати Тимчасовому уряду, чи Всеросійським Установчим зборам. Цієї ініціативи терпляче чекали в Києві, не наважуючись на кроки, які можуть викликати незадоволення Петрограду.

Щодо Тимчасового уряду, то він всіляко уповільнював соціально-економічні реформи. Ця обставина істотно вплинула на перебіг Української революції, сприяючи посиленню соціальної напруженості в суспільстві, переходу конфліктів у неконтрольовано-стихийну сферу, ведучи до наростання суперечностей між самими українцями.

Причини і наслідки цього явища неодноразово досліджувалися. Орієнтація керівництва Центральної Ради на автономію визначила і її економічну політику. Виступити з власною економічною програмою означало зробити рішучий крок і на шляху політичного усамостійнення. На це лідери Української революції не могли наважитися. Один із цих лідерів П. Христюк – вже в еміграції – писав: «Перед українською революційною демократією стояло в той гарячий час два шляхи: або ігнорувати Временне Правительство і самочинно проводити необхідні політичні і соціально-економічні реформи на Україні, або йти разом з ним... Генеральний Секретаріат став на цей другий шлях... Як наслідок, стихійні прояви народного невдоволення пересувались з Московщини на Україну»⁵⁷.

По-друге, і це не менш важливо, що соціалістичний провід Центральної Ради штучно звужував соціальну базу революції, відмовляючись від співпраці з ліберальними і консервативними елементами суспільства, особливо коли вони демонстрували самостійницькі настрої. Те, до чого він закликав на початку революції – єдність в ім'я загальнонаціональних інтересів – ним же було відкинуто. М. Грушевський у своїй «Ілюстрованій історії України», опублікованій 1918 року, свідчить, що це було пов'язане із зміною складу УЦР: «Поповнення У.Ц.Ради представниками робочих мас, проведене з початком червня, надало їй, кінець-кінцем, виразну соціалістичну фізіономію, зробило органом трудящої демократії, і поруч домагань політичних твердо поставило домагання економічно-соціалістичні»⁵⁸.

⁵⁴ Солдатенко В. Ф. Концепції Української революції та національної соборності у світлі політичної практики 1917–1920 років. Київ, 2023. С. 38.

⁵⁵ Грушевський М. На порозі Нової України. Київ, 1991. С. 44–45.

⁵⁶ Турченко Ф. Г., Кривоший Г. Ф. Магістралі та глухі кути Української революції. *Українська революція: 1917 – початок 1918 рр. Проблеми, пошуки, узагальнення*. Запоріжжя, 1998. С. 28; Турченко Ф. Г. Українська революція: за що й проти кого. Ф. Г. Турченко. *Українська революція 1917–1921 рр. Погляд із Запоріжжя*. Запоріжжя, 2018. С. 112.

⁵⁷ Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. 1917–1920. Т. 2. Київ; Відень. 1921. С. 13–14.

⁵⁸ Грушевський М. Ілюстрована історія України. Київ. 1918. С. 544–545.

Як наслідок, «панські і буржуазні групи», які М. Грушевським на початку революції сприймалися як потенційні союзники в національній революції, перетворилися на противників. Поняття «українська нація» штучно звужувалося.

Так, М. Ковалевський – в 1917 р. один із лідерів УПРС, писав (також в еміграції): *«Ми, українські соціалісти-революціонери, а навіть взагалі більшість молодого українського покоління, відклали соціальний консерватизм, який, на нашу думку, гальмував не тільки економічний чи політичний, але також національний розвиток нашого народу. Ми були той думки, що не можна повернути колесо історії назад і виступали скрізь за широкі соціально-економічні реформи, в яких, розуміється, не було місця для консервативних елементів»*⁵⁹.

Саме тому ці елементи не були допущені до роботи в Центральну Раду.

Зате в Раді активно співпрацювали соціалістичні представники національних меншин (росіяни, євреї, поляки). Були там і члени кадетської партії, і деякий час навіть більшовики. Як правило, вони перебували в жорсткій опозиції до курсу української більшості Центральної Ради, спрямованого на досягнення автономії України. Вважалося, що така їх політика не виходить за межі демократичних принципів, на яких ґрунтувалася робота Центральної Ради. І лише помірковано-консервативні українські політики так і не були допущені до роботи в Центральній Раді.

Автор одного з глибоких досліджень про економічні підстави української національної ідеї К. Кононенко зазначає: *«Таким чином, ми тут стоїмо перед фактом порушення одного з найголовніших принципів національних революцій, а саме: їх чинником має бути нація в цілому. Причому багатозначним є те, що така ізоляція частини суспільства мала в своїй засаді причини не національного порядку, а соціально-програмового, хоч якраз справа соціально-економічних питань... в той перший період української революції не творила змісту боротьби»*⁶⁰.

Справді, соціалісти витіснили консервативні елементи з українського національного табору задовго до того, як було виборено суверенітет України. У свідомості українського суспільства впроваджувався стереотип: поміщики й буржу-

азія – вороги народу; прагнення до незалежності – це домагання багатих, яке відбиває їх вузько-класові інтереси і не має нічого спільного з настроями трудящих мас. Урешті-решт, незалежність – це збереження буржуазно-поміщицького ладу. У 2023 році В. Солдатенко всерйоз стверджував, що прагнення в роки Української революції до незалежності – це консервація *тодішнього стану суспільних відносин*⁶¹. Це – неминуча війна з братньою Росією. Інша річ – автономія, яку можна одержати винятково мирними засобами і в умовах якої можна подолати слабосилу українську буржуазію і встановити в Україні справедливий соціально-економічний і політичний лад – соціалізм.

Отже, замість національного миру соціалістичні лідери Центральної Ради фактично запропонували своєму народу соціальну боротьбу. А це – шлях до бездержавності. Доводиться згадувати імператив В. Липинського, нашого видатного історика-державника: *«Внутрішня боротьба українська тільки тоді могла б бути неруйнуючою, а творчою, коли б велась в ім'я повної волі й повної – державної й культурної – незалежності цілої без винятку української нації. Не існує ні одної європейської нації без спільної ідеї національної незалежності і без спільної боротьби за цю незалежність»*⁶².

Д. Дорошенко так описував еволюцію ставлення до Центральної Ради тих представників заможних верств України, які весною 1917 року повірили в неї: *«Вони скоро спостерегли, що Ц. Рада обмежує поняття Україна тільки до “безземельних і мало-земельних”, а головним чином до тих, хто називає себе “представниками” того селянства. Українська справа була ототожнена з “соціалізацією”: або хай Україна буде соціалістичною, або ж не треба ніякої іншої України». У голосному побідному хорі революційної демократії, що засвоїла собі право говорити за «весь трудовий народ», не чути було спочатку голосів тих дійсно трудових елементів українського народу, що будучність України бачили в доудосконаленні й будіванні, а не в руйнуванні і готові були йти на великі жертви, але не хотіли мовчки йти на повне самознищення і соціальну смерть»*⁶³.

⁶¹ Солдатенко В. Ф. Концепції Української революції та національної соборності у світлі політичної практики 1917–1920 років. Київ. 2023. С. 45.

⁶² Липинський В. Нарис програми Української хліборобської партії. Вячеслав Липинський. Студії / Ред. Я. Пеленський. Т. І. Історико-політична спадщина й сучасність України. Київ; Філадельфія. 1994. С. 4.

⁶³ Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923. Т. II. Українська держава 1918 р. Київ. 2002. С. 17.

⁵⁹ Ковалевський М. При джерелах боротьби. Інсбрук, 1960. С. 310.

⁶⁰ Кононенко К. Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї. 1917–1960. Мюнхен, 1960. С. 47.

Неприхований політичний тиск штовхав українських поміщиків і підприємців (як і територіальні їх групи) до опозиції Центральній Раді і навіть до вступу в загальноросійські підприємницькі і поміщицькі організації в Україні («Союзы земельных собственников», «Союзы фабрикатов и заводчиков», галузеві об'єднання підприємців), які байдуже, а то й вороже ставилися до національно-визвольної боротьби українського народу.

В. Андрієвський, політичний діяч консервативно-державницького спрямування у споминах, опублікованих на початку 1920-х років за кордоном, так описує свою бесіду з делегатом полтавської проросійської організації «Союза земельных собственников», козаком з Кобиляцького повіту, власником 17 десятин землі:

– Як же ви пристали до «собственников»? – А куди ж мені приставати? До «Спілки» мене не приймуть, та я й сам не хочу, бо там люди й не розумні, й не порядні; української партії, підходящої для таких, як я, дрібних власників, немає. Мушу ж я десь шукати оборони моїх інтересів. Коли між своїми оборони не знайшов, то серед людей довелось шукати... – Ну а з кадетами як? Ви ж знаєте, що за погляди вони мають на українську справу? – От тут і ціле горе моє! Кадетам я не вірю і союзу з ними не похваляю. Коли наші «хлібороби» («собственники» – Авт.) не поставлять собі в програму, що Україна повинна мати свій сейм, і що Москва не втручатиметься в наші справи, то я й з «Союзу» виступлю!»⁶⁴.

Описаний В. Андрієвським приклад не поодинокий. Він відбиває досить сильну й небезпечну суспільну тенденцію, яка вичвилася в Україні в 1917 – на початку 1918 років. Внаслідок неї соціальна база Української революції штучно і невиправдано звужувалася, тоді як у збереженні національної солідарності полягало чи не головне завдання лідерів Центральної Ради. У жовтні 1917 р. в «Нарисі програми Української хліборобської партії» В. Липинський закликав: «...Усунути надмірне загострення класової боротьби, яке вже раз в історії привело нас до повної втрати всіх прав, добутих революцією Хмельницького... Повести людей ріжних достатків до взаємного розуміння і співробітництва»⁶⁵.

⁶⁴ Андрієвський В. З минулого. (1917 рік на Полтавщині). Ч. 2. Берлін, 1921. С. 69–70.

⁶⁵ Липинський В. Нарис програми Української хліборобської партії. Вячеслав Липинський. Студії / Ред. Я. Пеленський. Т. 1. Історико-політична спадщина й сучасність України. Київ; Філадельфія, 1994. С. 255.

Такого стану в 1917 р. українцям досягти не вдалося. Як наслідок – соціальна напруженість між ними зростала.

В. Солдатенко «з порога» відкидає принципову можливість соціального компромісу, вбачаючи в цьому заклик В. Липинського до взаєморозуміння і співробітництва «спробу не лише припинити розвиток революції, як соціальної, але й взяти реванш за втрачені цензовими категоріями позиції»⁶⁶.

Отже, українським землевласникам і промисловцям відмовляється в праві на патріотизм, на здатність реально оцінювати ситуацію, робити відповідні висновки, зокрема про необхідність значних поступок в ім'я досягнення загальнонаціональних інтересів і, зрештою, з міркувань самозбереження.

Це яскравий прояв «класово-партійного», комуністичного підходу в його російсько-більшовицькому варіанті. Такий підхід неприйнятний при аналізі національно-визвольної боротьби. Національна революція розвивається за своїми законами, що відрізняються від законів класової боротьби, соціальної революції. Якщо в умовах соціальної революції компроміс між класами з різними економічними інтересами є винятком з правила, то в умовах революції національної, навіть якщо вона має демократичний характер, такий компроміс є правилом, запорукою успішного розвитку державотворчого процесу. У європейській історії такі компроміси неодноразово сприяли вирішенню загальнонаціональних завдань.

Вкотре повторюємо: наше розуміння подій виходить з того, що національної злагоди необхідно і можна було досягти, що роль координатора і міжпартійного арбітра, здатного об'єднати зусилля різних соціальних сил на ниві державотворення, могла і повинна була виконати Центральна Рада, її керівництво і, зокрема, голова М. Грушевський, мав величезний і цілком заслужений авторитет у суспільстві і до слів якого прислухалися. У своїх «Сторінках минулого» один із лідерів українських автономістів-федералістів О. Лотоцький писав про М. Грушевського: «Та він ролі арбітра, яку готовили йому обставини, ... не прийняв... Замість погодити розбіжні громадянські настрої, знайти таку рівнобіжну між ними, що не виключала б співпрацю бодай на якомусь загальнішому ґрунті та давала б якийсь плюс у загальній економії національної справи, він стрімголов кинувся у обійми з двох протилежностей»⁶⁷.

⁶⁶ Солдатенко В. Українська революція: Концепція та історіографія. Київ. 1997. С. 175.

⁶⁷ Лотоцький О. Сторінки минулого. Ч. 3. Варшава, 1934.

Як результат, двері Центральної Ради, яка мала підстави залишатися загальнонаціональним представництвом, для консервативної опозиції були зачинені. Не обговорювалися її пропозиції перебудови соціального й економічного життя України, зокрема ті, що передбачали проведення аграрних перетворень при збереженні приватної власності на землю, значному розширенні селянського (фермерського) землеволодіння за рахунок поміщицького. Такі проєкти відповідали психології українського селянства та історичним особливостям формування землекористування і землеволодіння в Україні. Але в стінах Ради про ці проєкти не йшлося. Отже, загальнонаціонального діалогу не відбувалося і це стало однією з причин поразки Української революції.

Висновки

У контексті зазначеного вище підсумуємо нашу оцінку методики історіописання В. Солдатенка його ж словами, якими він охарактеризував праці своїх опонентів: *«На користь «нових», на перевірку – наперед ангажованих, кон'юнктурних схем – як правило, не наводиться жодних підтверджень і посилян бодай на якісь емпіричні дані чи серйозні, авторитетні історіографічні джерела»*⁶⁸. Прочитавши це, не можемо утриматися від запитання: «Чи це Ви не про себе, шановний авторе?». Уявлення В. Солдатенка про Українську революцію, його переконаність, що в Україні з початку весни 1917 року органічно поєдналися два начала – національно-визвольний і соціалістичний, «на перевірку» виявилася не лише штучною, без опори на історичні джерела, а наперед заангажованою, кон'юнктурною схемою з прокомуністичним, проросійським присмаком.

На цьому можна було б поставити крапку. Але є ще одна обставина, яка не дозволяє зробити це. У текстах В. Солдатенка часто йдеться про «корінні, найважливіші інтереси народних мас», задоволення яких пов'язується з перспективою соціалізму і федерації. Однак, про який соціалізм і яку федерацію йде мова? Очевидно, що у В. Винниченка, М. Грушевського та їхніх соратників з цього приводу були ілюзії, викликані обставинами часу. Вони справді вірили в соціалістичну федерацію народів колишньої царської Росії. Але ж В. Солдатенко знає, що на практиці ідея соціалістичної федерації реалізувалася лише в тоталітарному режимі більшовицького

зразка з його відмовою від демократії і ринкової економіки, «червоним терором», голодоморами і суцільною русифікацією. Саме до такого, казенного соціалізму більшовики з перших післяжовтневих днів 1917 року вели народи колишньої царської Росії. Європейські варіанти демократичного соціалізму, які передбачали структурні реформи, ринкову економіку і соціальний захист, не визнавалися й оцінювалися як «підфарбований капіталізм», обман народних мас. Фактично, не піддавалася сумніву доцільність унітарного, фактично, імперського характеру майбутньої соціалістичної держави, а всі ті, хто виступав проти цього, оголошувалися буржуазними націоналістами.

Але, як свідчить історичний досвід, вихід з соціально-економічної й політичної кризи, у якій опинилося людство в роки Першої світової війни, полягав не в переході до соціалізму в його більшовицькому варіанті, а в демократичному реформуванні усіх сфер життя в межах ринкового господарства. Так поступово виходили з післявоєнної кризи європейські країни, зокрема й ті, що внаслідок розпаду імперій здобули незалежність. Якщо не намагатися штучно вивести Україну за межі цього загальноцивілізаційного вектора розвитку, то слід визнати, що в 1917 році перед нею стояло завдання проведення стандартних соціально-економічних реформ, спрямованих на ліквідацію великого поміщицького землеволодіння і подолання напівкріпосницьких і ранньокapіталістичних пережитків, формування власної фінансової системи і механізму управління народногосподарським комплексом, переорієнтації його на власні національні потреби, а не на інтереси імперського центру. Необхідно було провести глибоку структурну перебудову промисловості, забезпечити подолання її однобічно-сировинного характеру, надання їй гармонійності й орієнтованості на соціальні потреби населення України. Комплекс цих політичних і соціально-економічних проблем міг бути вирішеним лише в умовах суверенної України. Лише державність, зорієнтована на власні національні інтереси, могла створити умови для повноцінного розвитку України, її всебічної модернізації. Лише така державність була в змозі подолати гострі соціально-економічні проблеми, що накопичувалися століттями, поки Україна перебувала у складі Російської імперії. Цей висновок підтверджує досвід багатьох країн світу, що опинилися під час Першої світової війни у стані гострої соціально-економічної кризи і вийшли з неї, здійснивши

С. 353.

⁶⁸ Солдатенко В. Ф. Концепції Української революції та національної соборності у світлі політичної практики 1917–1920 років. Київ. 2023. С. 17.

національні революції, здобувши державну незалежність, добившись стабілізації соціально-економічного життя в межах ринкової економіки.

Перші кроки Центральної Ради, які їй вдалося зробити, відбувалися в такому реформаторському, а не в революційно-більшовицькому напрямку. Саме вони визначали соціальний зміст Української революції. Коли б історія дала шанс довести ці перетворення до їх логічного завершення, матеріальні втрати українського населення були б мінімальними, а здобутки – значними. Адже велика промисловість, фінанси, транспорт, велика торгівля перебували, переважно, під контролем зарубіжного капіталу, російських чи зарубіжних банків або акціонерних товариств. Соціальні верхи в Україні (великі поміщики й промисловці, крупна торговельна буржуазія, фінансові ділки) мали переважно неукраїнське походження. Саме крупна капіталістична власність і залишки кріпосницької епохи (велике поміщицьке землеволодіння) стали б насамперед об'єктами державного регулювання з перспективою вилучення спекулятивних прибутків, а то й націоналізації.

Дрібна промисловість, дрібний і середній бізнес, де були сильніші позиції українського капіталу, в перспективі від згаданих перетворень лише вигравали, бо звільнялися від жорстокої конкуренції інонаціональних монополій.

Таким чином, перспектива демократичних перетворень, які відкривала Українська революція, передбачали зміни на краще більшості населення України: селян, робітників, інтелігенції, дрібних і середніх підприємців і торгівців. У такому, і лише у такому розумінні Українську революцію слід вважати соціальною. Саме *соціальною*, а не *соціалістичною*: ототожнювати ці поняття означає не розуміти азів соціології і вводити в оману читача, що нерідко зустрічається в текстах В. Солдатенка. Орієнтуватися на більшовицьку програму корінного зламу соціально-економічного ладу з примарною перспективою «комуністичного раю» в багатонаціональній більшовицькій Росії, значить перебувати в полоні утопійних конструкцій і приймати фатальну неминучість всього того трагічного, що трапилося з Україною в умовах панування російського більшовизму.

References

- Andriievskiy V. Z mynuloho. (1917 rik na Poltavshchyni). Ch. 2. Berlin, 1921.
- Vynnychenko V. Vidrozhennia natsii. (Istoriia ukrainskoi revoliutsii [maret 1917 r. – hruden 1919 r.]). Ch. 1. Kyiv-Viden, 1920.
- Vynnychenko V. Vidrozhennia natsii. (Istoriia ukrainskoi revoliutsii [maret 1917 r. – hruden 1919 r.]). Chastyna III. Kyiv-Viden, 1920.
- Hrushevskiy M. Iliustovana istoriia Ukrainy. K., 1918.
- Hrushevskiy M. Na porozh Novoi Ukrainy. Kyiv, 1991.
- Hrushevskiy M. Nashi zavdannia. *Velykyi ukrainets. Materialy z zhyttia i diialnosti M. S. Hrushevskoho*. K., 1992.
- Hrushevskiy M. Povorotu nema. *Mykhailo Hrushevskiy. Khto taki ukraintsi i choho vony khochut*. K., 1991.
- Hrushevskiy S. Yakoho dobrobutu khochut ukraintsi svoiemu narodovi? *Velykyi ukrainets. Materialy z zhyttia i diialnosti M. S. Hrushevskoho*. K., 1992.
- Doroshenko D. Istoriia Ukrainy. 1917–1923 rr. I tom. Doba Tsentralnoi Rady. K., 2003.
- Doroshenko D. Istoriia Ukrainy. 1917–1923. II tom. Ukrainska Derzhava 1918 r. K., 2002.
- Kovalevskiy M. Pry dzherelakh borotby. Insbruk, 1960.
- Kononenko K. Ukraina i Rosiia. Sotsialno-ekonomichni pidstavy ukrainskoi natsionalnoi idei. 1917–1960. Miunkhen, 1960.
- Lypynskiy V. Narys prohramy Ukrainkoi khliborobskoi partii. Viacheslav Lypynskiy . Studii/Red. Ya. Pelenskiy. T. 1. Istoryko-politychna spadshchyna y suchasnist Ukrainy. Kyiv-Filadelfiia, 1994.
- Lysiak-Rudnytskyi I. Chetvertyi Universal i yoho ideolohichni poperednyky. *Ivan Lysiak-Rudnytskyi. Istorychni ese*. T. 2. K., 1994.
- Lototskiy O. Storiinky mynuloho. Ch. 3. Varshava, 1934.
- Lysiak-Rudnytskyi I. Suspilno-politychnyi kharakter Volodymyra Vynnychenka u svitli yoho publitsystychnykh pisan. *Ivan Lysiak-Rudnytskyi Istorychni ese*. T. 2. K., 1994.
- Reient O. P. Bilshovyzm i ukrainska revoliutsiia 1917–1920 rr.: sprobа vyznachennia dynamiky i kharakteru istorychnykh protsesiv. Kyiv, 1994.
- Soldatenko V. F. Kontseptsii ukrainskoi revoliutsii ta natsionalnoi sobornosti u svitli politychnoi praktyky 1917–1920 rokiv. K., 2023.
- Soldatenko V. F. Ukraina v revoliutsiinu dobu *Istorychni ese-khroniky*. T. 1. Kharkiv, 2008.
- Soldatenko V. F. Ukrainska revoliutsiia. Kontseptsiia ta istoriohrafii. K., 1997.

- Soldatenko V. F. *Ukrainska revoliutsiia. Istorychnyi narys*. K., 1999.
- Soldatenkov V. f. Try Holhofy. Politychna dolia V. Vynnychenka K., 2005.
- Soldatenko V. Chotyry kroky u bezvykhid. (Tsentralna Rada i yii universaly). *Radianska Ukraina*. 1990. – 20 sichnia.
- Sarbei V. H. SOLDATENKO V. F. *Ukrainska revoliutsiia: kontseptsii ta istoriohrafii*. K., 1997. – 461 s. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. – 1998. № 3.
- Turchenko F. H., Kryvoshii H. F. Mahistrali ta hlukhi kuty Ukrainskoi revoliutsii. *Ukrainska revoliutsiia: 1917 – pochatok 1918 rr. Problemy, poshuky, uzahalnennia*. Zaporizhzhia, 1998.
- Turchenko F. H. *Ukrainska revoliutsiia: za shcho y proty koho*. F. H. Turchenko *Ukrainska revoliutsiia 1917–1921 rr. Pohliad iz Zaporizhzhia*. Zaporizhzhia, 2018.
- Turchenko F. H. Yak do vitchyznianoï nauky povernulasia *Ukrainska revoliutsiia*. Turchenko F. H. *Ukrainska revoliutsiia 1917–1921 rr. Pohliad iz Zaporizhzhia*. Zaporizhzhia, 2018.
- Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy. T. 1. 4 bereznia – 9 hrudnia 1917 r. K. 1996.
- Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy T. 2. 10 hrudnia 1917 – 29 kvitnia 1918 r. K. 1996.
- Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh. Berezen – lystopad 1917 roku. Dokumenty i materialy. K., 2003. .
- Ukrainska suspilno-politychna dumka v 20 stolitti: Dokumenty i materialy / Red. Hunchak T., Solchanyk R. – T. 1. – B.m.: Suchasnist, 1983.
- Khrystiuk P. Zamitky i materialy do istorii Ukrainskoi revoliutsii. 1917–1920. T. 2. Kyiv-Viden, 1921.